

Taru Ulvi

”MIES SODAN TÖISSÄ NIIN KUIN RAUHASSAKIN”

Jatkosodan sotilasihanne ja sen merkitys miesten
välisessä kirjeenvaihdossa

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Huhtikuu 2024

TIIVISTELMÄ

Taru Ulvi: "Mies sodan töissä niin kuin rauhassakin" Jatkosodan sotilasihanne ja sen merkitys miesten välisessä kirjeenvaihdossa

Kandidaatintutkielma
Tampereen yliopisto
Historian kandidaattiohjelma
Huhtikuu 2024

Tutkimus käsittelee suomalaista sotilasihannetta jatkosodan aikana ja sitä, miten sotilasihanne näkyy veljesten välisessä kirjeenvaihdossa vuosina 1940–1944. Sotilasihannetta analysoidaan tutkimuskirjallisuuden perusteella ja verrataan arkistoaineistoon lähiluvun keinoja käyttäen. Aineistona toimii viiden veljen väliset kirjeet Kansanperinteen arkistosta. Tutkimuksessa on näkökulmia sodantutkimuksen lisäksi sosiologiasta ja sukupuolentutkimuksesta.

Sota-aikana asepalvelus nähtiin miehisenä velvollisuutena. Militaristisissa ihanteissa korostettiin maskuliinisuutta, velvollisuudentuntoa, omatoimisuutta ja tottelevaisuutta. Sotilaat nojasivat näihin arvoihin, mutta heidän keskuudessaan muodostui myös epävirallisia ihanteita esimerkiksi kurin ja auktoriteettien vastustamisesta. Epävirallisten sotilasihanteiden muodostumiseen vaikuttivat myös sisäryhmät, jotka muodostuivat esimerkiksi kotipaikan, rykmentin tai palvelusvuosien mukaan.

Sotilasihanteessa uhrivalmius oli merkittävässä osassa. Sotilaiden tuli olla valmiita kuolemaan isänmaansa puolesta ja sodassa kaatuneita pidettiin sankareina. Kirjeissä kirjoittajat pyrkivät aiheuttamaan vastaanottajille mahdollisimman vähän huolta. Sodan pitkittyminen aiheutti passivoitumista ja merkityksettömyyden tunteja, jotka aiheuttivat huolta läheisille kuoleman mahdollisuuden ohella.

Saksalaiset sotilasihanteet ovat vaikuttaneet laajalti suomalaisiin ihanteisiin 1900-luvun alun jääkäri liikkeen ja jatkosodan aikaisen aseveljeyden myötä. Saksalaisissa ihanteissa korostuu suomalaisia enemmän kuri ja käskyjen noudattaminen, kun taas Suomessa omatoimisuutta arvostettiin. Molemmissa maskuliinisuus liitettiin vahvasti sotilaallisuuteen miehiä koskevan asevelvollisuuden myötä. Tutkimuksen aineistossa voidaan havaita sekä ironiaa saksalaisia aseveljiä kohtaan, että suomalaisuuden korostamista saksalaisuuteen verraten. Saksalaisia sotilaita ei esimerkiksi pidetä suomalaisten veroisina.

Sotilasihanteen merkittävimpiä osia olivat uhrivalmius ja velvollisuudentunto. Nämä ihanteet erottuvat kirjeaineistossa lähiluvun myötä selkeästi. Sotilaisiin ja miehiin liittyviä ihanteita ei ole tämän tutkimuksen puitteissa mielekäästi erotella, sillä maskuliinisuus ja sotilaallisuus liitettiin jatkosodan aikana vahvasti toisiinsa. Kirjeaineistossa veljeys tuo oman lisänsä aineiston sisältöön perhesiteen kautta.

Avainsanat: jatkosota, sotakirjeet, maskuliinisuus, sotilasihanne

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -ohjelmalla.

Sisällys

1. Johdanto.....	1
1.1. Aineisto, tulkinta ja eettiset valinnat	2
1.2. Maskuliinisuus, ihanne ja maskuliininen ihanne.....	4
2. Ihannekuva ja sen vastustaminen	6
2.1. Vastahakoisuus ja vaatimattomuus.....	7
2.2. Sisäryhmien merkitys	8
3. Kuolemaan suhtautuminen.....	10
3.1. Uhrivalmius ihanteiden keskiössä	10
3.2. Pelko ja huoli kirjeissä.....	11
4. Saksalaiset sotilasihanteet ja aseveljeys.....	15
4.1. Suhtautuminen saksalaisiin.....	16
4.2. Propagandan ja sensuurin vaikutukset.....	18
5. Johtopäätökset	21
Liite 1.	24
Lähteet ja kirjallisuus	25

1. Johdanto

Jatkosodan aikana kirjepostilla oli suuri merkitys sotilaille. Kirjeet olivat tärkein kommunikaatiokeino läheisten kanssa ja niiden avulla ilmaistiin rakkautta, huolta ja välittämistä. Kirje toimi sotaoloissa myös ilmoituksena siitä, että kirjoittaja oli kunnossa ja kirjeen puute usein ensimmäisenä merkinä loukkaantumisesta tai kaatumisesta. Lähettäjälle kirje saattoi olla tunteiden käsittelyn ja levon paikka.¹ Tässä tutkimuksessa pyrin analysoimaan veljesten välistä kirjeenvaihtoa ja siten tuoda omalta osaltani sotilaiden keskinäistä kirjekulttuuria esiin. Tutkimuksessani kysyn, millainen oli jatkosodan sotilasihanne ja miten se näkyy veljesten välisessä kirjeenvaihdossa vuosina 1940–1944. Käsittelen ensimmäisessä pääluvussa maskuliinisuuden ihanteita ja pyrin erittelemään niitä asepalveluksen ja aineistoni kontekstissa. Toinen pääluku käsittelee kuolemaan ja pelkoon liittyviä ihanteita ja tunnekokemuksia. Kolmannessa pääluvussa vertailen suomalaisen sotilasihanteen piirteitä saksalaisten aseveljien ihanteisiin ja pyrin analysoimaan sitä, kuinka kirjeaineistossa suhtaudutaan saksalaisiin. Saksalaisten ihanteiden esiin nostaminen havainnollistaa sekä suomalaisten ihanteiden historiaa että aseveljeyden merkityksiä sotilaille.

Suomen armeija perusti kenttäpostin heti talvisodan alkaessa vuonna 1939. Kenttäposti oli muusta kansallisesta postijärjestelmästä erillinen, armeijan huoltojoukkojen ylläpitämä yksikkö.² Kenttäpostin toiminta jatkosodassa oli hyvin vilkasta. Kirjoittaminen kasvoi eksponentiaalisesti jatkosodan aikana etenkin yksityisten tahojen toimesta ja kahden ihmisen välisessä kirjeenvaihdossa oli tavallista, että kirjeitä kirjoitettiin viikon sisällä jopa useampia. Monille sotilaille kirjoittamisesta tuli päivittäinen tapa.³ Kirjeiden kirjoittamisen yleistymisen on helppo huomata, kun vertaa sodan alkupuolella kirjoitettuja kirjeitä sodan lopulla kirjoitettuihin. Useista kirjeistä voidaan huomata muutoksia käsialan sujuvuudessa ja tekstin sisällön varmuudessa. Kirjoittajat asettuvat sodan aikana kirjoittamisen tapoihin ja rutiineihin ja saman kirjoittajan kirjeiden sisällöt alkavat usein seurata toistensa kanssa samantapaisia kaavoja. Monet sotilaat olivat kirjoittaneet vain hyvin vähän tai harvoin ennen sotaa⁴, ja siten kirjoittajien voi helposti huomata kehittyvän vuosien varrella.

Kirjoittamisella oli myös propagandistinen merkitys, mikä osaltaan vaikutti kirjeiden määrään. Suomalaisia kannustettiin kirjoittamaan sodan aikana ja etenkin kotirintamaa ohjeistettiin kirjeiden

¹ Taskinen 2021, 140–152.

² Taskinen 2021, 99.

³ Taskinen 2021, 103–104.

⁴ Taskinen 2021, 59.

merkityksestä sotilaille. Sekä sotilaita että kotirintamaa ohjeistettiin kirjoittamaan kannustavia viestejä ja pidättäytymään keskustelemasta sodan tuomista vaikeuksista.⁵

Sota-aikana kenttäpostia valvottiin ja sensuroitiin, eikä kirjeissä saanut paljastaa mitään sotatoiminnan kannalta oleellista tietoa. Tällainen tieto oli esimerkiksi liian tarkka sijainti tai oman yksikön tehtävien kuvailu. Myös minun hyödyntämäni aineisto sisälsi merkkejä sensuroinnista. Useassa kirjeessä palasia oli leikattu pois tai sanojen yli oli mustattu. Yhdessä kirjeessä mainitaan suoraan: ”Olen saanut kerran sinulta kirjeen jossa ei ollut montakaan riviä luettavaa.”⁶ Sensuuri ei kuitenkaan estänyt kirjeen lähettäjiä puhumasta sodan kulusta ja arvailemasta toistensa sijainteja. Kirjeissä arvuutellaan esimerkiksi sitä, kuinka lähekkäisillä paikoilla ollaan tai verrataan omaa olinpaikkaa jonkun yhteisen tuttavien sijaintiin. Kenttäpostin sensuuri ja valvonta ei ollut täydellistä, eikä sotilaiden tarvinnut aina kirjoittaa varoen. Ilari Taskisen mukaan jatkosodan aikana vähimmillään vain noin viisi prosenttia kirjeistä tarkistettiin.⁷

1.1. Aineisto, tulkinta ja eettiset valinnat

Aineistona hyödynnän Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta sota-ajan kirjeiden kokoelmasta löytyvää kirjekokoelmaa. Kokoelma koostuu kirjeistä, joita viisi veljeä ja heidän perheensä ovat kirjoittaneet. Perhe oli kotoisin Kemistä ja yhdeksästä lapsesta vain viisi veljeä varttui aikuisiksi asti. Veljien nimet ovat, ikäjärjestyksessä, Antti, Erkki eli Eero, Otto, Lauri Paavali eli Paavo ja Ahti. Kirjeet on vastaanottanut Otto, veljeksistä keskimmäinen. Kirjeitä on talletettu arkistoon 1930-luvulta lähtien aina vuoteen 1945 asti. Käytän tutkielmassani vain veljesten lähettämiä kirjeitä, sillä keskityn analysoimaan miesten välistä kirjeenvaihtoa. Täten aineistosta rajautuu pois vanhempien ja veljien vaimojen lähettämät kirjeet. Myös ajallinen rajaukseni tiivistää aineistoa siten, että analysoin vain jatkosodan aikana lähetettyjä kirjeitä, eli kirjeitä vuosilta 1941–1944.⁸

Kirjeitä kirjoittaneet veljekset olivat kaikki käyneet kansakoulun ja olivat kirjoitustaitoisia. Aineiston tiedoista saadaan selville se, että perheen jäsenet olivat käyneet aktiivista kirjeenvaihtoa jo ennen talvisotaa, siitä lähtien kun perheen vanhin lapsi oli lähtenyt kotoa. Vaatimattomasta taustasta huolimatta perheessä selvästi arvostettiin koulutusta ja neljä viidestä veljestä suoritti elämänsä aikana

⁵ Taskinen 2021, 100.

⁶ SAK 546.

⁷ Taskinen 2021, 137.

⁸ Ks. liite 1.

jonkin tutkinnon. Veljeksistä toiseksi nuorin Paavo ei kouluttautunut pidemmälle, sillä hän jatkoi suoraan asepalveluksesta sotaan ja pestautui lapin sodan jälkeen töihin. Otto, jonka vastaanottamia aineiston kirjeet ovat, valmistui jatkosodan aikana kandidaatiksi. Kirjoittamisen arvostus näkyy siinä, että veljekset ovat jo taitavia kirjoittajia sodan alkaessa. Aineistosta voidaan erottaa kirjeiden rutinoitumista, mutta suurta loikkaa kirjoitustaidossa ei näy, vaikka kirjeitä on sodan ajalta huomattavasti enemmän kuin sitä edeltäneiltä vuosilta.

Kirjeaineisto on henkilökohtaista ja sisältää tietoja ihmisten yksityiselämästä. Siksi olen päättänyt käsitellä kaikkia kirjeaineistossa mainittuja henkilöitä vain heidän etunimiään käyttäen, jonkinasteisen anonymiteetin säilyttämiseksi. Oton kirjeet on luovutettu Kansanperinteen arkistoon, joten voidaan olettaa, että niiden käyttö on ollut asianomaisille hyväksyttävää. 1940-luvun tapahtumista on kuitenkin alle sata vuotta aikaa, joten yksityisyydensuojaan nojautuen⁹ on mielestäni kirjeissä esiintyvien henkilöiden ja heidän nykypäivänä elävien läheistensä etujen mukaista suojata veljesten yksityisyyttä. Pyrin käsittelemään ja tulkitsemaan kirjeiden perusteella henkilökohtaisia asioita, kuten sodan aikaisia tunteita, joten yksityisyyden vaaliminen on perusteltua. Oikeiden etunimien käyttö kokonaan luotujen peitenimien sijaan on kuitenkin perusteltua sekä tutkimuksen autenttisuuden, että veljesten muiston kunnioittamisen¹⁰ vuoksi.

Kirjeiden sisältö on usein arkipäiväistä ja merkityksiä joutuu tulkitsemaan niin sanotusti rivien välistä. Tämän saavuttamiseksi olen pyrkinyt hyödyntämään aineistoa käsitellessäni lähiluvun keinoja. Lähiluvulla viitataan metodiin, jossa tekstiä luetaan ja tulkitaan laajemmin ja tarkemmin kuin mitä teksti ensilukemalla paljastaa. Lähiluvussa tekstiä luetaan useaan otteeseen ja sitä pyritään tarkastelemaan tietoa yhdistellen, kontekstoiden ja muokaten.¹¹ Olen pyrkinyt lukemaan käyttämäni aineistoa useasta näkökulmasta tutkimuskirjallisuuteen nojaten ja konkreettisesti olen esimerkiksi lajitellut aineistoa ja poiminut kirjeistä huomattavia kohtia. On kuitenkin oleellista huomata myös se, että huomattavien kohtien poimiminen aineistosta on luonnostaan subjektiivista ja omat ennakkokäsitykseni ovat siten osaltaan ohjanneet myös aineistosta tekemiäni päätelmiä.

Olen tätä tutkimusta tehdessäni tarkastellut kirjeitä ja kirjoittamista tilanteena pelkän tekstin ohella. Kirjeestä voidaan havaita kerroksellisesti eri tasoja. Nämä tasot ovat esimerkiksi tekstin taso, eli mitä kirjeessä kirjaimellisesti lukee, ja eri ajalliset tasot, eli miten kirjeessä viitataan kirjoittamishetkeen, aiempiin kirjeisiin ja mahdolliseen tulevaisuuteen. Jako ajallisiin tasoihin perustuu hermeneuttiseen

⁹ Saarimäki 2017, 75.

¹⁰ Taskinen 2021, 84.

¹¹ Pöysä 2015, 28–33.

käsitykseen kokemuksesta, jonka mukaan kokemukseen vaikuttaa sekä yksilön menneisyys että tulevaisuus.¹² Näiden tasojen avulla olen pyrkinyt tulkitsemaan kirjeistä tunnekokemuksia ja reaktioita sodan kulkuun. Kirjeet ovat egodokumentteja, eli tekstejä, joissa kirjoittaja luo tekstillistä minuutta, niin kutsuttua kirjoitettua minää.¹³ Kirjoitetun minän kautta olen pyrkinyt tulkitsemaan sekä edellä mainittuja ajallisia tasoja, että kirjoittajan kokemuksia. Tämä mahdollistaa kattavamman tulkinnan kirjeistä, kuin mitä suoraan tekstin perusteella tehty.

Jatkosodan aikaisia kirjeitä on tallennettu ja tutkittu Suomessa paljon, mutta aiempi tutkimus on enimmäkseen keskittynyt tarkastelemaan yhteydenpitoa rintaman ja kotirintaman välillä¹⁴ Tämä on jättänyt kirjetutkimukseen aukon platonisten suhteiden tarkastelemiseen, jota pyrin tutkimuksellani täydentämään. Ilari Taskinen on väitöskirjassaan *Social Lives in Letters: Finnish soldiers' epistolary relationships, intimate practices, and emotionality in World War II* (2021) tarkastellut sotilaiden kirjeenvaihtoa sekä kotirintamalle lähetettyjen, että rintamatovereiden välisten kirjeiden näkökulmasta. Olen pyrkinyt hahmottamaan tutkimuskysymystäni sodantutkimuksen, sosiologian ja sukupuolentutkimuksen näkökulmien kautta. Knut Pippingin vuonna 1978 suomennettu teos *Komppania pienoisyhteiskuntana: sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944* on tarjonnut korvaamattomia näkökulmia jatkosodan rintaman arkeen sosiologisesta näkökulmasta. Ilona Kemppainen on puolestaan tutkinut uhrivalmiuden retoriikkaa ja Anders Ahlbäck maskuliinisuuden yhteyttä suomalaiseen asepalvelukseen. Saksalaisen aseveljeyden näkökulmaa olen saanut pääasiallisesti Marianne Junilan väitöskirjasta. Sukupuolentutkimusta hyödynnän maskuliinisuuden ilmenemistä tutkineen Arto Jokisen näkökulmia mukaillen.

1.2. Maskuliinisuus, ihanne ja maskuliininen ihanne

Hegemonisen maskuliinisuuden käsite viittaa yleisesti hyväksytyyn käsitykseen siitä, millainen miehen tulisi olla.¹⁵ Hegemoninen maskuliinisuus koostuu miehisyyteen liitetystä normeista ja näiden normien läsnäolo asepalveluksessa ylläpitää armeijan asemaa maskuliinisuuden ideaalin luomisessa. Käytän tutkimuksessani termejä ihanne ja ideaali tarkoittamaan samaa asiaa, eli tavoiteltavaa kuvaa siitä, millainen jonkin asian, tässä tapauksessa miehen, tulisi olla.

¹² Eiranen 2019, 37–39.

¹³ Eiranen 2019, 35–37.

¹⁴ Taskinen 2021, 32–46.

¹⁵ Jokinen 2000, 215.

Käytän ristiin myös sanoja maskuliinisuus ja miehisuus. Nojaan maskuliinisuuden ja miehisyyden määritelmässä sukupuolentutkimuksen käsitykseen siitä, että sukupuoli on kulttuurin luoma sosiaalinen käsitys, jota ylläpidetään aktiivisella toiminnalla.¹⁶ Tätä aktiivista sukupuolen käsitystä tuottavaa ja ylläpitävää toimintaa kutsutaan performanssiksi eli esitykseksi. Tutkija Arto Jokinen määrittelee miehisyyden performanssin ja siten miehisen ideaalin syntyvän länsimaisessa kulttuurissa erojen kautta. Se, mikä tekee miehestä miehen, on ero naisiin ja naisellisuuteen.¹⁷

Suomalaisiin sotilaisiin kohdistuneet ihanteet olivat jatkosodan aikana yksinomaan miehiä ihanteita, sillä naiset eivät voineet toimia sotilaina. Sotilaallisuus ja miehisuus sekoittuvat sotilasihanteessa jatkuvasti, sillä mieskansalaisuus, eli miehiltä oletettu kansalaisuuden ilmaisu, oli tiiviisti sidoksissa sotilaallisuuteen.¹⁸ Tämä tekee erottelun miehiin ja sotilaisiin kohdistuvien ihanteiden välillä hyvin hankalaksi. Tutkimuksessani analysoin sotilaallista ihannetta ja pyrin tuomaan esiin sen, kuinka tämä ihannekuva oli sidoksissa maskuliinisuuteen.

¹⁶ Jokinen 2000, 204–207.

¹⁷ Jokinen 2000, 210.

¹⁸ Kivimäki, Ville et al., ”Sadon vuoden kansalaisuus : yhteiskunta, yksilö ja toimijuus” teoksessa Haapala, Pertti et al. (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1, rakenteet ja instituutiot*. Vastapaino: Tampere, 2021.

2. Ihannekuva ja sen vastustaminen

Sukupuolentutkija Arto Jokinen kirjoittaa tutkimuksessaan asepalvelukseen liitetystä pojasta mieheksi kasvamisen retoriikasta seuraavasti: ”Sotilaspalvelus käsitetään yleensä initiaatioksi, jossa nuoret miehet rakentavat vanhempien miesten johdolla kollektiivisesti aikuisen miehen maskuliinisuutta.”¹⁹ Täten sotilaspalvelus voidaan nähdä yhteiskunnassa hegemonisen maskuliinisuuden rakentajana. Eero kirjoittaa kirjeessään vuonna 1942 veljensä vänrikki Ahdin kuolemasta sanoen ”varmaan hän nuoresta iästään huolimatta oli mies sodan töissä niin kuin rauhassakin”²⁰. Ajatusta mieheksi kasvamisesta Eero on vahvistanut alleviivaamalla sanan mies, painottaen täten sitä, ettei kaatuneen veljen nuori ikä määrittänyt hänen miehisyttään.

Asepalvelus nähtiin siirtymäriitin lisäksi velvollisuutena. Sota-aikana sotatoimeen osallistuminen nähtiin oleellisena jokaiselle yhteiskunnan jäsenelle, mutta ajatus asepalveluksen suorittamisesta velvollisuutena on ollut läsnä suomalaisissa sukupuolinormeissa jo 1900-luvun alusta lähtien. Ahlbäckin mukaan jääkäri liikkeen myötä sotilaallisista miehistä kerrotut sankarilliset narratiivit yhdistettiin Suomen itsenäisyyteen ja Venäjän vallasta vapautumiseen. Täten jääkäreistä luotu kuva loi idean Suomen itsenäistymisestä maskuliinisena kasvutarinana, jota haluttiin ilmentää miehisen sotatoiminnan kautta.²¹ Jääkäreiden sotilaallisuuden myötä asepalvelukseen osallistumisesta muodostui oleellinen osa Suomen itsenäisyyden säilyttämistä ja suomalaisuutta. Kun vuonna 1918 yleinen asevelvollisuus otettiin käyttöön, liitettiin yhteen ajatukset siitä mitä oli olla suomalainen ja maskuliininen.²²

Tarve päästä täyttämään miehin velvollisuutensa näkyy veljesten kirjeenvaihdossa sodan alkuvuosilta. Veljessarjan vanhin veli Antti, kirjoittaa vuoden 1940 helmikuussa yhdeksän vuotta itseään nuoremmalle veljelleen Otolle seuraavasti: ”olisit varmaan mielellään rintamalla [...] mutta jonkun on suoritettava nämäkin palvelustehtävät”.²³ Kirjeen kirjoitusaikana Antti oli jo värvätty sotapalvelukseen, kun taas Otto odotti vielä kotona omaa vuoroaan.

¹⁹ Jokinen 2000, 131.

²⁰ SAK 546.

²¹ Ahlbäck 2014, 234.

²² Ahlbäck 2014, 6–7.

²³ SAK 546.

2.1. Vastahakoisuus ja vaatimattomuus

Vaikka asepalvelus olo nähtiin ja koettiin velvollisuutena, sotilaiden keskuudessa arkisissa töissä välttely ja hidastelu, niin sanotusti ”pinnaaminen”²⁴ oli yleistä. Knut Pippingin sosiologisessa tutkimuksessa *Komppania pienenisyhteiskuntana: sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944* (1978) kuvaillaan, että etulinjan töissä ”miehet viivyttelivät tavalla tai toisella heidän mielestään täysin tarkoituksettoman työn suorittamisessa”²⁵. Vaikka nimellisesti kuri ja sotilaallisuus nähtiin hyveenä, todellisuudessa miesten keskuudessa tietynlainen kurin ja määräysten vastustaminen nähtiin hyvälle sotilaille ominaisena. Myös veljesten kirjeenvaihdossa kuvaillaan töiden vastenmielisyyttä. Paavo kirjoittaa vuonna 1941, että ”Eerolle tekivät joutavasti kun panivat työkomppaniaan”²⁶. Myös Antti kirjoittaa samana vuonna, että hänen komppaniassaan on alkanut ilmetä ”pikkumaista juonittelua”²⁷ töiden vastenmielisyyden seurauksena. Antin kirjeen sävystä voi kuitenkin päätellä, että hän ainakin nimellisesti on juonittelua vastaan.

Ahlbäckin mukaan vastahakoisuus kurinalaisuutta, hierarkioita ja ”herroja” kohtaan on nähty olevan osa suomalaista maskuliinisuutta jo 1930-luvulta lähtien.²⁸ Herrojen, eli upseerien ja muiden ylempien sotilasarvojen, nähtiin sotilaiden näkökulmasta olevan kurinvalvoja ja työnteittäjiä, joskin suhtautuminen omiin lähiesimiehiin oli yleensä parempi.²⁹ Rivisotilaat siis erottivat itsensä ryhmänä upseereista. Osittain tämä jako on armeijaan sisäänrakennettua, sotilasarvoon perustuvan erilaisen kohtelun seurausta. Vastahakoisuus johtavaa tahoja kohtaan voidaan nähdä myös jatkumona suomalaisuuden ideaaliin liitetyistä ajatuksista sisukkuudesta ja itsenäisesti pärjäämisestä. Armeijassa miehet, joiden katsottiin olevan liian halukkaita noudattamaan ylempien tahojen käskyjä ja kuria, leimattiin taistelutovereiden toimesta ”sotahulluiksi”.³⁰ Toisaalta myös liian helppo sotapalvelus nähtiin pahana³¹, mikä jälleen viittaa ajatukseen sotilaallisuudesta velvollisuutena. Hierarkioiden vastustaminen voidaan nähdä myös osana armeijan luomiin sisäryhmiin kuulumista, joissa oman ryhmän oleellisuutta ja pätevyyttä korostettiin muihin nähden.

Propagandistista puhetta ja sotilaiden sankaruutta korostavaa tiedotusta usein vieroksuttiin rintamasotilaiden keskuudessa.³² Tämän voidaan katsoa olevan myös osa vaatimattomuutta, jota

²⁴ Pipping 1978, 200.

²⁵ Pipping, 1978, 200.

²⁶ SAK 546.

²⁷ SAK 546.

²⁸ Ahlbäck 2014, 243.

²⁹ Pipping 1978, 116–118.

³⁰ Ahlbäck 2014, 244.

³¹ Pehkonen 2013, 259–260.

³² Kemppainen 2006, 225.

omasta roolista ja osuudesta sodassa ihannoitiin. Ihannesotilaan ja sankaruuden retoriikan korostaminen olisi voinut myös leimata sotilaan yli-innokkaaksi sotahulluksi. Veljesten kirjeissä ihanteiden vieroksuminen näkyy esimerkiksi siinä, kuinka propagandapuheisiin viitataan ironian kautta. Eero kirjoittaa veljelleen meriltä vuonna 1941 aloittaen kirjeensä seuraavasti: ”Kuinkas te siellä Suomen kunniakkaassa armeijassa pullistelette?”³³ Paavo vuorostaan toivottaa toukokuussa 1943 Otolle tämän palattua opintolomaltaan rintamalle: ”Terve tulo taasen näihin hauskoihin sotahommiin.”³⁴

Tutkija Ilona Kemppainen kuvaa vaatimattomuuden ihannointia ja ”herruuden” vastustamista osana suomalaista passiivissävytteistä sotilaskuvaa. Kemppaisen mukaan tämän voidaan nähdä olevan seurausta suomalaisen kansankuvaan kuuluvasta talonpoikaisen vaatimattomuuden ihannoinnista.³⁵ Vaatimattomuus ja yksin pärjääminen ovat teemoja, jotka nousevat esiin myös veljeskatraan kirjeenvaihdossa. Reserviupseerikoulussa joulua 1941 viettänyt Ahti kirjoittaa kirjeessään, kuinka joulupöydässä oli ollut tarjolla kinkkusäilykettä, mikä oli sota-ajan tarvikepulassa poikkeuksellista. Ahti kirjoittaa kotiin: ”oikeastaan minua ihmetyttääkin se runsaus”³⁶, ja tuo näin esiin tilanteen poikkeuksellisuuden lisäksi oman vaatimattoman suhtautumisensa.

Sama ilmiö näkyy myös vuoden 1943 kirjeissä, joissa Antti ja Otto keskustelevat Oton niukoista opiskelijaoloista tämän ollessa Helsingissä, sotapalveluksesta saamallaan lukulomalla. Antti on lähettänyt veljelleen paketteja, jotka sisälsivät vaatteita ja ruokaa, ja hän vakuuttaa pakettien olleen oikeutettuja ottaa vastaan. Antti kirjoittaa sanoin: ”arvelet ehkä ruikuttaneesi” ja toteaa, että ”niukkuushan on siellä olosuhteiden pakosta, eikä kenenkään tahdosta”.³⁷ Kyseisestä kirjeestä välittyy se, kuinka Otto on aiemmin ollut Antin mielestä liian vaatimaton yrittäessään kieltäytyä isoveljensä tarjoamasta avusta.

2.2. Sisäryhmien merkitys

Sotilaiden keskuudessa vallitsivat omat valtasuhteensa, sekä sotilasarvojen, että ryhmän sisälle muodostuvien pienempien ryhmien, eli sisäryhmien, mukaan. Jatkosodan rintamaoloissa sotilaiden

³³ SAK 546.

³⁴ SAK 546.

³⁵ Kemppainen 2006, 222.

³⁶ SAK 546.

³⁷ SAK 546.

tärkein ryhmä, johon nämä kokivat kuuluvansa, oli sotilaallinen. Kuitenkin yhden komppanian sisällä voidaan nähdä olleen jakautumista sisäryhmiin esimerkiksi iän tai kotiseudun mukaan.³⁸

Aiemmin hankittua sotakokemusta pidettiin arvossa ja talvisodan veteraaneja kunnioitettiin. Pippingin sosiologisen tutkimuksen mukaan komppanioiden sisäryhmien muodostumisessa ikä, joka määriteltiin palvelusvuosien mukaan, oli tärkein miehiä jakava tekijä.³⁹ Todellisella iällä ei siis ollut yhtä paljoa väliä, kuin sillä, kauanko oli ollut sotilaana. Sotilasarvon ja joukko-osaston perusteella muodostui myös sisäryhmiä, joita Pipping kutsuu tutkimuksessaan arvoryhmiksi ja sotilaallisiksi ryhmiksi.⁴⁰ Nämä ryhmät ovat tietysti armeijassa sisäänrakennettuja ja määräytyivät esimerkiksi sotilaskoulutuksen mukaan. Ahti moittii veljeään Ottoa vuoden 1940 alussa useassa kirjeessä siitä, että veli tituleerasi lähettämässään kirjeessä Ahtia alokkaaksi, vaikka hänet oli jo ylennetty Reserviupseerikoulussa sotamieheksi.⁴¹ Omaa sotilasarvoa siis pidettiin tärkeänä ja alemmalla arvolla puhuttelu koettiin loukkaavana.

Veljessarjan toiseksi nuorin veli Paavo oli jatkosotaan mennessä jo veteraani. Hänet oli asetettu varusmieskoulutuksesta suoraan talvisotaan ja hän taisteli Suomen joukoissa aina Lapin sodan loppuun saakka. Vuonna 1942 kirjoittamassaan kirjeessä Paavo kertoo, että hänet on siirretty entisestä sijainnistaan uuteen paikkaan käymään aliupseerikoulutusta. Kirjoittaessaan siirroksestaan hän toteaa: ”rupesivat minuakin vielä höykyttämään, vanhaa miestä”⁴². Kuvaillessaan itseään vanhaksi mieheksi, kirjeessä viitataan hänen sotilasuraansa, joka oli jo pitkä verrattuna vuonna 1942 palvelukseen astuneisiin. Todellisuudessa Paavo oli vuonna 1942 vasta 24-vuotias.

³⁸ Pipping 1978, 251–255.

³⁹ Pipping 1978, 145-147.

⁴⁰ Pipping 1978.

⁴¹ SAK 546.

⁴² SAK 546.

3. Kuolemaan suhtautuminen

Ahti, veljeksistä nuorin, kaatui rintamalla 4.2.1942. Toiseksi vanhin veli Eero lähetti 5.2.1942 Otolle sekä sähkösanoman, että kirjeen ilmoittaen veljen menehtymisestä, sillä sähkösanoma kulki perille rintamalle kirjettä nopeammin. Sähkösanomassa ilmoitetaan yksinkertaisesti vain: ”Ahti kaatunut eilen.”⁴³ Samana päivänä kirjoitettu kirje on sävyltään muita kirjeitä paljon vakavampi. Eero ei kerro tavalliseen tapaan kuulumisia tai kysele, mitä Otolle kuuluu, vaan kirjeen sisältö koostuu hautajaisjärjestelyistä.

5.2.1942 Ahdin ruumista ei ollut vielä toimitettu kotiin Petsamoon ja Eero kirjoittaakin, että ruumista odotetaan kovasti saapuvaksi, jotta hautajaisten ajankohta voitaisiin päättää mahdollisimman pian. Tilanteen kuvaaminen tunteiden ja suremisen kuvaamisen sijaan oli yleistä jatkosodan aikaisissa läheisten kaatumista käsittelevissä kirjeissä.⁴⁴ Ruumiin saapumisen ajankohdasta Eero kirjoittaa useassa kirjeessä ennen hautajaisia. Jatkosodan aikana kaatuneiden evakuointi ja palauttaminen kotiseudulle oli jo itsestäänselvyys. Ruumiin palauttamisen koettiin olevan ainoa oikea ja kaikkein kunnioittavin tapa kohdella kaatunutta ja sen nähtiin myös ylläpitävän sotivan kansan taistelumoraalia.⁴⁵

Seuraavassa kirjeessään 12.2.2.1942 Eero kirjoittaa paljon tunnepitoisemmin veljensä kuolemasta. Siinä, missä aiemman kirjeen tarkoitus oli lähinnä tiedon välittäminen mahdollisimman nopeasti, seuraava kirje on selvästi jo enemmän tilanteen ja tunteiden purkamista. Eero kertoo veljelleen Ahdin viimeisistä vaiheista seuraavin sanoin: ”kuoleman luoti oli lävistänyt rinnan sydämen kohdalta ja oli poika kaatunut heti”⁴⁶. Kirjeen kieli on tavanomaista runollisempaa ja tunteellisempaa. Eero kirjoittaa, että nuoren veljen kuoleman traagisuudesta huolimatta ”oli hänen matkan päänsä kuitenkin erityisen mutkaton ja kaunis”⁴⁷. Ahti oli kuollessaan 20-vuotias.

3.1. Uhrivalmius ihanteiden keskiössä

Uhrivalmius, eli valmius uhrata henkensä isänmaan puolesta, oli oleellinen osa hyvän sotilaan ihannetta. Sotapropagandassa korostettiin uhrivalmiutta sekä rintamalla olleiden miesten, että kotiin

⁴³ SAK 546.

⁴⁴ Kemppainen 2006, 85.

⁴⁵ Kemppainen 2006, 73–74.

⁴⁶ SAK 546.

⁴⁷ SAK 546.

jäävien läheisten, useimmiten naisten, näkökulmasta. Sotilaana olemisessa kuoleman mahdollisuus oli läsnä arjessa jatkuvasti ja isänmaan ja itsenäisyyden vuoksi tuli olla valmis kuolemaan. Uhrivalmiuden osoittaminen oli propagandassa hyvän kansalaisen mitta.⁴⁸

Sama uhrivalmius koski rintamasotilaiden lisäksi kotirintamaa. Naisten ja eteenkin äitien roolia korostettiin kotirintamaa koskevassa propagandassa. Naisten roolin ajateltiin olevan toimia ikään kuin kansakunnan tunteiden edustajana.⁴⁹ Täten naisten myös oletettiin ilmaisevan tunteita vapaammin kuin miesten. Miesten puolestaan oletettiin olevan rationaalisia, eli järkeviä tunteellisen sijaan. Tämä jako naisten tunteisiin ja miesten järkeen nojautumiseen on patriarkaalisisissa yhteiskunnissa yleinen oletus.⁵⁰

Jako naisten ja miesten tunteiden ilmaisun vapaudessa näkyy myös kuolemaan reagoimisessa jatkosodan aikana. Esimerkiksi Ahdin kuolemasta kirjoittaessaan Eero toteaa hänen roolinsa surevassa kotitalossa olevan rationaalinen: ”Oli hyvä että satuin kotiin, olen koittanut parhaani pitää huumoria ja elämän uskoa yllä.”⁵¹ Roolit eivät kuitenkaan todellisuudessa vastanneet propagandan antamaa kaksijakoista kuvaa. Samassa kirjeessä Eero kertoo vanhempiansa voinnista seuraavasti: ”Äiti ja isä eivät sentään ole aivan murtuneita ja äiti varsinkin sanoo että Ahdin kuolemasta oli ainoastaan aika hänelle yllätys, asian itsensä hän on aavistanut ja valmistautunut siihen.”⁵² Veljesten äiti siis selvästi osasi jo odottaa jonkun lapsistaan menehtyvän sodan kuluessa ja suhtautui asiaan rauhallisesti suuren surun keskellä. Voi myös pohtia, paljonko äidin aiemmat kokemukset kuolemasta vaikuttivat hänen reaktionsa uhrivalmiuden ja kuoleman kohtaamisen todennäköisyyden ohella. Perheeseen syntyi kaiken kaikkiaan yhdeksän lasta, joista vain viisi veljestä selviytyi aikuisikään asti. Perheen vanhemmat olivat siis jo kokeneet neljän lapsen menettämisen ennen Ahdin kuolemaa. On myös huomattava, että Eero kirjoittaa kirjettään rintamalla olleelle veljelleen Otolle, joten hänen kirjeensä tarkoitus saattaa myös osittain olla rauhoitella Ottoa, jotta tämä ei huolestuisi kodin tilanteesta liikaa.

3. 2. Pelko ja huoli kirjeissä

Sotilaiden identiteetit olivat moniulotteisia ja tulkinta omasta itsestä miehenä ja sotilaana sota-aikana rakentui sekä ihanteisiin samastumisesta että niistä irrottautumisesta. Erkkä Pehkonen nimittää tätä

⁴⁸ Pehkonen 2013, 186.

⁴⁹ Kemppainen 2006, 50.

⁵⁰ Jokinen 2000, 155–156.

⁵¹ SAK 546.

⁵² SAK 546.

identiteetin fragmentaarisuudeksi.⁵³ Sotilas siis saattoi aika ajoin nojautua sotilaallisuuden ja sodan merkityksen tarjoamiin malleihin ja toisinaan käyttäytyä täysin niiden vastaisesti. Paavo kirjoittaa kesäkuussa 1941 peruuntuneiden lomien myötä seuraavasti: ”Ei näköjään kannata suunnitella huomista pitemmälle, ei mikään käy toteen kuitenkaan.”⁵⁴ Samassa kirjeessä Paavo kertoo ajatelleensa pyrkivänsä kouluun seuraavana talvena, mutta sodan yhä jatkuessa ”se asia sai lykkäystä [...] mutta mitä sitä suremaan”⁵⁵. Tulevaisuuden kuvittelu sodasta huolimatta oli keino, jolla sota-aikana pyrittiin rakentamaan jatkumoa siviili-identiteettiin paluuseen ja valmistautumaan henkisesti sodan jälkeiseen aikaan siitä huolimatta, ettei tietoa sodan loppumisen ajankohdasta ollut.⁵⁶ Paavon kirjoittamisesta vuonna 1941 voidaan tulkita vastaavaa pyrkimystä oman identiteetin vahvistamiseen sodan epävarmuudesta huolimatta ja ajatus tulevaisuuden suunnittelun mahdottomuudesta voi kertoa identiteetin fragmentaarisuuden kokemuksesta.

Sotilaiden passivoituminen jatkosodan aikana johtui usein asemasodan pitkittymisestä ja kansan sankaripojista kertovaan propagandapuheeseen kyllästyminen oli yleistä.⁵⁷ Kuolemaa ei myöskään tarvinnut akuutisti pelätä. Miehet oppivat tuntemaan rintaman olot niin hyvin, että eteenkin hiljaisina aikoina etulinjassakaan ei tarvinnut ajatella jatkuvaa vaaraa.⁵⁸ Toisaalta tämän voidaan katsoa myös olevan luontainen mielen suojauskeino, sillä jatkuva pelkääminen on hyvin kuormittavaa. Tulevaisuuden ja siviili-identiteetin mielessä pitäminen voidaan myös tulkita selviytymiskeinoksi sodan keskellä.

Jatkosodan kirjeistä löytyy varsin vähän kuvauksia sotatoimista tai sodassa koetuista vaaroista. Vaikka kuvausten puute kielii osittain siitä, kuinka asemasota vieraannutti vaarasta, voidaan syiksi katsoa myös sensuurin suorittama valvonta ja siitä johtuva itsesensuuri, sekä kirjeen vastaanottajan huolien minimointi. Kirjeiden merkitys oli sisällön lisäksi toimia ilmoituksena siitä, että lähettäjä oli hengissä ja voi hyvin. Taskinen nimittää sotatoimien kuvausten puutetta kirjeissä ”silmiinpistäväksi arkipäiväisyydeksi”⁵⁹. Arkipäiväisyyden taustalla oli huolien minimointi, joka näkyy vahvasti eteenkin kotirintamalle ja romanttisille kumppaneille suunnatuissa kirjeissä. Toisaalta on tärkeää huomioida, että samanlaista vaikenemista sodan aiheuttamista vaaroista ylläpidettiin myös kotirintaman toimesta.⁶⁰

⁵³ Pehkonen 2013, 238.

⁵⁴ SAK 546.

⁵⁵ SAK 546.

⁵⁶ Pehkonen 2013, 187.

⁵⁷ Kemppainen 2006, 224–225.

⁵⁸ Pipping 1978, 160–162.

⁵⁹ Taskinen 2021, 161–166.

⁶⁰ Taskinen 2021, 174–175.

Veljesten välisessä kirjeenvaihdossa varsinaisia sotatoimia kuvataan tyyppilliseen tapaan hyvin harvoin ja nekin vähäiset maininnat, mitä löytyy, sivuutetaan usein hyvin arkiseen tyyliin. Esimerkiksi Antti kirjoittaa 19.11.1941 ”[...] kävi kunniaksemme yksi kone tiputtamassa muutaman pommin. Tuli varhainen herätys, muttei juuri muuta vahinkoa.”⁶¹ Henkilökohtainen terveydentila ja fyysinen vointi oli tärkeää ilmoittaa läheisille, mutta siinäkin vakuuteltiin vaivojen parantumisesta, esimerkiksi sanoin ”ei se vaarallista ole”⁶².

Paavo kirjoittaa 30.4. vuonna 1944, selvästi jo pitkän sodan painamana, seuraavanlaisesti:

”[Uteliaisuus] tuntuu olevan sellainen ominaisuus joka vähenee sitä mukaan kuin tällaisia sotavuosia jatkuu. Emme enää kysele annettujen ohjeiden ja käskyjen perusteluja yhtä arvosteluvalmiina kuin ennen emmekä myöskään ole yhtä kärkkäitä asettumaan vastahankaan. [...] On hyvä jos olemme oppineet entistä paremmin noudattamaan kuria.”

Tätä kappaletta tarkasteltaessa on hyvä tunnistaa kirjeen Paavolle epätyypillinen sävy. Muissa kirjeissään hän hyvin harvoin puhuu suoraan tuntemuksistaan sodasta ja omaan mielentilaansa liittyvistä asioista hän kirjoittaa usein suhteellisen neutraaliin sävyyn, tuoden esiin lähinnä ärtymystä tai toivoa lomille pääsystä. Katkelmasta voidaan kuitenkin havaita asemasodan pitkittymisen aiheuttamaa passivoitumista ja jopa apaattista suhtautumista sodankäyntiin. Kyseisessä kirjeessä näkyy myös kurin ja käskyjen noudattamisen korostaminen, joka kuitenkin voidaan tulkita merkiksi passivoitumisesta. Täten Paavon tekstissä erottuu sekä ihanteellinen tottelevaisuus, että siitä poikkeava merkityksettömyyden tunto.

Muutamasta muustakin Paavon kirjeestä voidaan löytää sodan ja sodan vaatimien tekojen merkitystä arvioivia kommentteja. 25.10.1943 Paavo on käynyt harjoittelemassa kiväärillä ammuntaa ja kirjoittaa: ”Sota on julmaa, ampua täytyy vaikka ei välittäisikään”⁶³. Lokakuussa 1944 hän vuorostaan kirjoittaa tavanneensa lomilta rintamalle palatessaan Petsamosta evakuoituja tuttuja, jotka kertoivat kotikylään jääneen lähes kaikki heidän tavaransa. Tätä kohtaamista Paavo kommentoi sanoin: ”Sellaista se on tämä sota että ei se sääliä tunne.”⁶⁴ Nämä lausahdukset ovat merkittäviä nostoja kirjeaineistosta niiden poikkeuksellisuuden vuoksi. Lukuisissa muissa Paavon lähettämässä kirjeissä vastaavia tunteja ei tuoda esiin ollenkaan ja sama pitää paikkaansa myös muiden veljien lähettämässä kirjeissä.

⁶¹ SAK 546.

⁶² SAK 546.

⁶³ SAK 546.

⁶⁴ SAK 546.

Vaikka huolta ei haluttu aiheuttaa, läheiset huolestuivat silti. Paavon kirjeen 30.4.1944 jälkeen hänen veljensä Eero on kirjoittanut Otolle seuraavasti:

”Mitenkähän lienee Paavon asiat? Ainakin t.k. 2pvä päivätty kirje oli hyvin kummallinen. Siinä ei ollut oikein ajatus yhteyttä. [...] Olen kyllä vakavasti huolissani hänen tähtensä sillä jos tuo meno jatkuu on hän ennen pitkää henkinen invalidi. Toivokaamme kuitenkin parasta.”

Eeron mainitsemaa kirjettä ei Kansanperinteen arkiston kokoelmasta löydy, mutta 30.4.1944 päivätyn kirjeen myötä voidaan päätellä Paavon jakaneen tuntojaan vastaavaan tapaan Oton lisäksi myös muille veljille. On oleellista myös huomata, kuinka tämä kirje ja muutkin Paavon kirjeistä nostamani esimerkit painottuvat jatkosodan loppupuolelle. Paavo oli toiminut sotilaana jo talvisodasta lähtien, joten sodan pitkittyminen entisestään on voinut olla hänelle hyvin raskasta. Jatkosodan pitkittyessä muutokset sotilaiden mielialassa ja sotaan suhtautumisessa olivat yleisiä. Siinä missä jatkosodan alkaessa Suomessa odotettiin lyhyttä ja voitokasta sotaa, asemasodan jatkuessa entisestään alun innostuneidenkin sotilaiden sotamotivaatio siirtyi kansakunnan puolustamisesta oman kodin ja läheisten suojeluun.⁶⁵ Myös Otto, jota Antti sodan alussa toppuutteli rintamalle menon haluista, toteaa vuonna 1943 kirjoittamassaan kirjeessä pysähtyneensä lomalta palatessaan lepäämään yön yli, sillä ”ei sota yhtä miestä kaipaa eikä sitä päivässä lopeteta”⁶⁶.

⁶⁵ Kemppainen 2006, 140.
⁶⁶ SAK 456.

4. Saksalaiset sotilasihanteet ja aseveljeys

Saksalaisten ja suomalaisten sotilaallisissa ihanteissa on paljon yhteistä johtuen sekä yhteisestä historiasta, että yleisesti sotilaallisuuteen ja nationalismiin liitetyistä piirteistä. Vertailemalla suomalaisia sotilasihanteita saksalaisiin, voidaan ymmärtää paremmin suomalaisten ihanteiden lähtökohdia valtioiden yhteisen historian kautta. On oleellista myös huomata, että hyödyntämäni aineiston veljekset olivat kotoisin Kemistä, Lapista, jossa saksalaisia sotilaita oli jatkosodan aikana sijoitettuna Suomen ja Saksan välisen aseveljeyden vuoksi. Kirjeissä saksalaiset aseveljet mainitaan useampaan otteeseen, mikä herättää kysymyksiä siitä, kuinka paljon saksalaiset vaikuttivat suomalaisiin sotilaisiin ja miten heihin suhtauduttiin.

Suomen armeija oli saanut vaikutuksia Saksasta jo ennen jatkosodan aseveljeyttä. Ennen ensimmäistä maailmansotaa, vuonna 1915, saksan armeija suostui kouluttamaan noin 200 suomalaista sotilasta.⁶⁷ Näitä sotilaita kutsuttiin jääkäreiksi. Kuten jo ensimmäisessä pääluvussa mainittiin, ajatus sotilaallisuudesta miehisenä tekijänä rantautui Suomeen saksalaisista militaristisista arvoista ja jääkäreiden vaikutuksesta. Jääkäreiden arvostus Suomessa ihailtavina ja miehisinä sotilaina nousi esiin vasta sisällissodan jälkeen. Ennen vuotta 1918 monet suomalaiset ajattelivat jääkäreiksi lähteneiden miesten olleen miehisen sijaan uhkarohkeita ja väkivaltaisia.⁶⁸

Saksalaisessa militarismissa oli jo 1800-luvulta lähtien ollut läsnä ajatus sotilaallisuudesta ikään kuin terveen järjen ilmaisuna.⁶⁹ Ensimmäisen maailmansodan jälkeen miehisuus nostettiin virallisesti osaksi asepalveluksen suorittamisen tavoitteita.⁷⁰ Terveen järjen ja miehisyyden korostamisen on helppo nähdä muodostaneen ihanteen asepalveluksesta velvollisuutena ja luonnollisena osana maskuliinista kansalaisuuden ilmaisua, mieskansalaisuutta. Tämä voidaan jälleen liittää ajatukseen rationaalisuudesta ja järkeen nojautumisesta maskuliinisena piirteenä. Sekä Saksassa että Suomessa korostettu sotilaan velvollisuudentunto ja rohkeus ovat niin sanottuja universaaleja sotilashyveitä, joita sotilaallisuuteen on tyypillisesti liitetty kulttuurista riippumatta.⁷¹ Kuitenkin myös suomalaisessa ja saksalaisessa tulkinnassa ihanteellisissa velvollisuudentunnon ja rohkeuden näyttämisen tavoissa on eroja.

⁶⁷ Ahlbäck 2014, 75–76.

⁶⁸ Ahlbäck 2014, 77.

⁶⁹ Neize & Welzer 2011, 199.

⁷⁰ Neize & Welzer 2011, 344.

⁷¹ Neize & Welzer 2011, 203.

Saksalaisen armeijan ja saksalaisen sotilaan tärkeimpänä hyveenä pidettiin toisen maailmansodan aikana tottelevaisuutta. Saksalaisia sotilaita vaadittiin sitoutumaan käskyyn viimeiseen asti. Sotilaan oli parempi kuolla asemissaan ja taistella kirjaimellisesti viimeiseen mieheen saakka kuin antautua tai perääntyä.⁷² Suomalaisessa sotilaskoulutuksessa kyllä korostettiin tottelevaisuuden tärkeyttä, mutta ihanteellisen sotilaan oli yhtä tärkeää olla myös oma-aloitteinen ja tarvittaessa toimia käskyjen vastaisesti suurimman hyödyn tavoittamiseksi.⁷³ Tämä ihanteiden vaihtelu voidaan tulkita myös osaksi virallisten ja epävirallisten sotilasihanteiden ristiriitaa. Epäviralliset sotilasihanteet toimivat virallisten ohjeistusten ohella ja niiden toteuttaminen, kuten esimerkiksi aiemmin mainitun pinnaamisen muodossa, muodosti todellisuuden ihannesotilaan siinä missä viralliset ohjeistukset tarjosivat propagandistisen miehen muotin. Saksan armeijassa normien mukaan toimiminen, myös viimeiseen mieheen taistelemisessa, oli kuitenkin Suomen armeijaa tiukempaa. Velvollisuus taistella loppuun asti oli iskostettu hyvin tiukkaan sotilaille ja vaikka joskus sotilaat toimivatkin oman henkensä pelastamiseksi toisin kuin oli ohjeistettu, ainakin korkeamman sotilasarvon omaavat yleensä, ainakin julkisesti, katuivat ja puolustelivat tekoaan.⁷⁴ Saksalainen velvollisuudentunto taistella oli siis sidoksissa uhrivalmiuteen, kuten suomalaisissakin ihanteissa. On kuitenkin hyvä tunnistaa, että uhrivalmius on tyypillinen osa sotilaallisuuden kuvaa monissa kulttuureissa, joten uhrivalmiuden korostaminen ei ole selitettävissä suomalaisten ja saksalaisten sotilasihanteiden yhtymäkohdilla.

Saksalaisen ihanteen mukaan sotilaan tuli olla tottelevaisen lisäksi kova ja vähään tyytyväinen. Tämä ihanne koski natsi-Saksassa ei pelkästään ihanteellista sotilasta, vaan myös ihanteellista saksalaista.⁷⁵ Myös suomalaisessa ihanteessa, kuten jo aiemmin on eritelty, oli läsnä sama ajatus. Siinä missä suomalainen ihanne viitasi vähään tyytyväisellä lähinnä vaatimattomuuteen omien suoritusten ja tarpeiden suhteen, saksalainen painotti kovissa oloissa kestämistä ja viimeiseen asti taistelemista.

4.1. Suhtautuminen saksalaisiin

Jääkäreiden tuomien ihanteiden ohella nationalismiin voidaan nähdä vaikuttaneen sotilaallisuuden korostamiseen suomalaisessa yhteiskunnassa. Ennen maailmansotia nationalismi oli Euroopassa nousussa jo pitkään ja Suomessa sen merkityksellisyys oli vahvasti sidoksissa Venäjän vallan vastustamiseen jo 1800-luvulta lähtien. Jääkäreiden myötä suomeen rantautunut käsitys

⁷² Neizel & Welzer 2011, 200–206.

⁷³ Jokinen 2000, 165.

⁷⁴ Neizel & Welzer 2011, 210–212.

⁷⁵ Neizel & Welzer 2011, 347.

uhrivalmiista, tottelevaisesta ja velvollisuudentuntoisesta sotilaasta yleistyi ja jatkosodan aikainen aseveljeys Saksan kanssa korosti sekä sotilasihanteiden eroja että yhteneväisyyksiä. Veljekset kirjoittavat kirjeissään saksalaisista vain muutamaa otteeseen. Maininnat aseveljistä ovat kuitenkin huomattavia analysoida, sillä niiden perusteella voidaan analysoida suhtautumista saksalaisiin sotilaisiin ja täten myös eritellä sotilasihanteiden eroja maiden välillä.

Ensimmäinen kirje aineistossa, jossa mainitaan saksalaiset jatkosodassa, on vuoden 1941 syyskuulta. Merimiehenä toiminut Eero kirjoittaa matkoiltaan Otolle näkemistään saksalaisten tekemistä pommituksista Isoon-Britanniaan. Eero ihmettelee kirjeessään: “mikä voi palaa niin että ei näy kuin tulta ja savua eikä kuitenkaan tule mitään vahinkoa sillä niinhän yhteisen ystävämme Saksan tietotoimiston toteamus tavallisesti kuuluu.”⁷⁶ Huomattavaa on se, että Eero puhuu Saksasta yhteisenä ystävänä. Saksalaiset joukot olivat kulkeneet Suomen kautta Pohjois-Norjaan jo syksystä 1940 lähtien.⁷⁷ Vaikka ennen vuotta 1941 saksalaisia joukkoja ei kulkenut veljesten kotikunnan lävitse, voidaan olettaa saksalaisten kuitenkin näkyneen ainakin aikalaiskeskustelussa alueella. Saksa siis oli ollut ”yhteinen ystävä” jo pidemmän aikaa. Marianne Junila tulkitsee väitöskirjassaan *Kotirintaman aseveljeyttä: Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944* (2000), että ainakin julkisesti Pohjois-Suomessa saksalaisten kanssa tehtyyn yhteistyöhön suhtauduttiin myötämielisesti. Hyväksyvän ilmapiirin taustalla oli Junilan mukaan sekä luotto Saksan sotamenestykseen ja sitä kautta tarjoutuviin mahdollisuuksiin Suomen kannalta, että lisäjoukkojen tuoma turvan tunne.⁷⁸

Ahti kirjoittaa 4.1.1942 kirjeessään: “kansa katsoo kuin apinaa kun suomalainenkin sotilas uskaltaa tunkeutua sinne puhdasveristen aseveljien alueille”⁷⁹. Kirjeen sisällöstä on vaikea päätellä mihin Ahti suoraan viittaa aseveljien alueelle tunkeutumisella, sillä kirjeessä ei muutamaa lausetta enempää mainita sodan kulkua. Kirjeen kirjoituspäivän perusteella voidaan hänen kuitenkin päätellä viittaavan ”puhdasveristen aseveljien alueilla” siihen, kuinka 3.1.1942 muutama suomalainen rykmentti hyökkäsi Poventsan kaupunkiin Neuvostoliittoon. Poventsa sijaitsee Suomen vanhan rajan tuntumassa. Vuoden 1942 alussa elettiin asemasotavaiheen ensimmäisiä kuukausia. Ahdin kommentin myötä voidaan tulkita, ettei asemasotavaihe ollut vielä vaikuttanut Ahdin sotamotivaatioon. Itse viittaus ”puhdasverisiin aseveljiin” jää tulkinnan varaan. Kansallissosialistista puhdasverisyyttä ja rotuoppia ei käsitelty Suomen sotatiedotuksessa, mutta suomalaisten tiedossa oli

⁷⁶ SAK 546.

⁷⁷ Junila 2000, 43–44.

⁷⁸ Junila 2000, 57–59.

⁷⁹ SAK 546.

se, etteivät saksalaiset pitäneet suomalaisia veroisinaan.⁸⁰ Ahdin kommentin voidaan siis nähdä viittaavan kansalla esimerkiksi saksalaisiin, jotka hyökkäyksen myötä saavat yllättyä suomalaisten urhoollisuudesta. Toisaalta sekä Ahdin että Eeron tapa myötäillä virallisia propagandistisia tietoja sanavalinnoillaan ”puhdasverinen” ja ”yhteinen ystävämmä”, voidaan tulkita myös ironiaksi, jonka kautta kirjoittajat vertaavat omaa sijaansa yhteiskunnassa propagandan tarjoamiin tulkintoihin.

4.2. Propagandan ja sensuurin vaikutukset

On oleellista huomata, että veljesten välisessä kirjeenvaihdossa sotatoiminnasta ja sodan kulusta kirjoitetaan vain hyvin vähän. Suurin osa kirjeiden kautta käydystä keskustelusta liittyy arkisiin asioihin ja omien sekä toisten kuulumisien jakoon. Täten myös kommentit politiikasta ja aseveljiin kohdistuvista asenteista puuttuvat. Kirjoittajat tiesivät, että jokaisella kirjeellä oli mahdollisuus käydä sensuurin läpi, joten kovin kärkeästä poliittista kommentointia ei ollut suotavaa kirjoittaa. Sensuuri vahti kirjeiden sisältämiä mahdollisia politiikkaan viittaavia kommentteja seuratakseen kansan taistelutahtoa ja suhtautumista sotaan. Täten sekä sotilaita, että siviilejä ohjeistettiin kirjoittamaan lähinnä kannustavia viestejä.⁸¹

Suomalaisessa virallisessa tiedonvälityksessä Saksasta luotiin kuvaa apuna ja aseveljenä, ei aatetoverina. Kansallissosialismia ihannoivaa kirjoittelua tiedonvälityksessä ei ollut. Jo sodan aikana Saksan kansallissosialistinen politiikka haluttiin pitää erossa keskustelusta.⁸² Suomalaisten epäluuloisuuden vähentämiseksi propagandassa pyrittiin vakuuttelemaan, että Saksa ei pyrkinyt ottamaan niin kutsutun herraskansan asemaa Suomessa.⁸³ Suomalaiset olivat varautuneita saksalaisten kanssa aseveljeytymistä kohtaan, vaikka heidän uskottiinkin olevan tarpeellinen apu jatkosodan päämäärien tavoittamiseksi. Suhtautuminen saksalaisiin myös muuttui sodan aikana. Junilan mukaan vielä vuonna 1941 epäluuloisuus oli huomattavasti yleisempää, kun taas uuden sodan alun varmistuessa vuonna 1942 yhä useampi suomalainen oli myötämielinen yhteistyöhön Saksan kanssa.⁸⁴

⁸⁰ Junila, 2000, 166–180.

⁸¹ Taskinen 2021, 100.

⁸² Junila 2000, 166–167.

⁸³ Junila 2000, 126–127.

⁸⁴ Junila 2000, 55–57.

Metsätöihin asepalveluksestaan siirretty Antti kirjoittaa veljelleen vuoden 1942 alussa saksalaisesta työvoimasta seuraavasti: “eiväthän aseveljemme meikäläisten veroisia ole”⁸⁵. Saksalaisia oli töissä rintaman takaisissa tehtävissä vuonna 1942 lähes 6000 henkeä⁸⁶, joten ei ole ihme, että Antti mainitsee useassa kirjeessä tavanneensa saksalaisia ja ilmaisee jopa halunsa opetella saksan kieltä töiden sujumuuden vuoksi. Antti esittää kirjeessään vuonna 1942 selvän käsitykseen siitä, että suomalaisessa ympäristössä ja maastossa ulkomaalaiset aseveljet eivät pärjää. Ajatus on samankaltainen kuin jo talvisodan aikana viljelty usko siitä, että ulkomaalaiset, talvisodan tapauksessa Neuvostoliittolaiset, eivät osaa kulkea Suomen metsissä. Suomessa saksalaisia pidettiin fanaattisina ja heidän sokeaa uskoutumista aatteelleen ja johtajalleen pidettiin outona, mutta arkisessa kanssakäymisessä politiikasta ei aseveljien kanssa keskusteltu.⁸⁷

Saksalaiset puolestaan pitivät suomalaisia “umpimielisinä, mutta hyväsydämisinä, hitaina, mutta älykkäinä”⁸⁸. Siinä, missä suomalaisessa propagandassa korostettiin aseveljien tärkeyttä isänmaan puolustamisen kannalta ja saksalaisten aatteisiin kantaa ottamatta, saksalainen propaganda otti väistämättä esiin rotukysymyksen suomalaisten suhteen. Suomalaisten niin kutsutusti puutteellisesta rodusta huolimatta ei saksalaisten sotilaiden tahdottu näkevän itseään täysin ylivertaisina aseveljiin nähden sujuvan yhteistyön takaamiseksi.⁸⁹ Ajatus siitä, ettei aseveli ollut ”meikäläisten veroinen” oli siis molemminpuolinen, joskin suomalaisilla siihen ei liittynyt rotuoppia. Sota-aikana korostuvalle nationalismille tyypillisesti oman kansan paremmuus muihin nähden oli iskostunut tarkkaan molempien osapuolten ajatteluun.

Veljesten lähettämässä kirjeissä sodan kulkuun ja politiikkaan eniten kantaa ottaa merimiehenä toiminut Eero. Eero ei ollut rintamalla jatkosodan aikana, vaan osallistui sotatoimiin työnsä kautta. Eero kommentoi tapahtumia siis hieman kauempaa, joko meriltä tai lomillaan kotirintamalta, mikä saattaa vaikuttaa siihen, että kannanotto sotaan oli rintamalla olleisiin veljiin verrattuna helpompaa. Kenttäposti olisi tarvittaessa sensuroinut myös Eeron kirjeitä, mutta hänen mainintansa politiikasta ovat kuitenkin pintapuolisia. Esimerkiksi 3.1.1942 Eero kirjoittaa toivovansa rauhaa Suomeen, vaikka “suurvaltojen välille se ei kai vielä tule”⁹⁰ ja lopettaa toiveensa sanoihin ”politiikka sikseen”⁹¹ siirtyessään kirjoittamaan arkisista asioista.

⁸⁵ SAK 546.

⁸⁶ Junila 2000, 68.

⁸⁷ Junila 2000, 170–172.

⁸⁸ Junila 2000, 139.

⁸⁹ Junila 2000, 139.

⁹⁰ SAK 546.

⁹¹ SAK 546.

Veljesten lähettämissä kirjeissä sodan kulkuun ja politiikkaan eniten kantaa ottaa merimiehenä toiminut Eero. Eero ei ollut rintamalla jatkosodan aikana, vaan osallistui sotatoimiin työnsä kautta. Eero kommentoi tapahtumia siis hieman kauempaa, joko meriltä tai lomillaan kotirintamalta, mikä saattaa vaikuttaa siihen, että kannanotto sotaan oli rintamalla olleisiin veljiin verrattuna helpompaa. Kenttäposti olisi tarvittaessa sensuroinut myös Eeron kirjeitä, mutta hänen mainintansa politiikasta ovat kuitenkin pintapuolisia. Esimerkiksi 3.1.1942 Eero kirjoittaa toivovansa rauhaa Suomeen, vaikka “suurvaltojen välille se ei kai vielä tule”⁹² ja lopettaa toiveensa sanoihin ”politiikka sikseen”⁹³ siirtyessään kirjoittamaan arkisista asioista.

⁹² SAK 546.

⁹³ SAK 546.

5. Johtopäätökset

Suomalaisiin sotilaisiin kohdistuneissa ihanteissa nousee jatkuvasti esiin uhrivalmius, velvollisuudentunto, vaatimattomuus ja nationalismin ihanteet, kuten ylpeys suomalaisuudesta. Suomalaiset ihanteet saivat vaikutteita muualta länsimaista sekä ennen toista maailmansotaa, että sen aikana. Saksan vaikutus oli merkittävä sekä aiemman yhteistyön eli jääkäri liikkeen, että jatkosodan aseveljeyden myötä. Saksalaisiin ihanteisiin verrattuna Suomessa korostettiin enemmän eteenkin omatoimisuutta, mutta periaatteet uhrivalmiudesta ja maanpuolustuksen velvollisuudesta olivat samankaltaisia, joskin eri tavoin tulkittuja. Miehisyyden liittäminen sotilaallisuuteen on pitkälti myös asevelvollisuuden aikaansaannosta, sillä sen myötä sotilaallisuus ei ollut enää vain varakkaan kansanosan tai uhkarohkeiden nuorten toimintaa, vaan muodostui osaksi mieskansalaisuutta.

Pyrkimyksessäni eritellä suomalaisen sotilasihanteen piirteitä on jatkuvasti ollut läsnä vaikeus erottaa, mitkä miehiin kohdistuneista ihanteista ovat sotilaallisia ja mitkä miehisiä. Sodan vaikuttaessa yhteiskuntaan niin laajasti, sotilaallisten arvojen ja ihanteiden sidonnaisuus sukupuolinormeihin on selvää. Erottelu miehisen ja sotilaallisen välillä on siis turhaa, sillä sotilaallisuus oli niin syvästi liitetty osaksi miehen roolia yhteiskunnassa. Silti kaikki miehet eivät toimineet rintamalla, kuten esimerkiksi käyttämäni kirjeaineiston vanhin veli Antti. Hän kuitenkin ei aineiston perusteella vaikuta kokevan itseään yhtään vähemmän miehiseksi tai rooliaan pienemmäksi. Toisaalta Antin asema on erilainen kuin esimerkiksi totaalikieltäytyjän, sillä Antti siirrettiin sotatoimista rintaman takaisin metsätöihin sairastamisen takia. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei Antti olisi voinut mahdollisesti kokea siirron olleen kolhu hänen maskuliinisuuteensa tai velvollisuutensa täyttämiseen, vastaavaa tulkintaa vain ei pystytä tekemään kirjeaineiston pohjalta. Antin puheet siitä, kuinka saksalaiset työmiehet eivät olleet suomalaisten veroisia, voidaan myös tulkita tavaksi korostaa suomalaisten maskuliinisuutta ja siten paremmuutta ja samalla mahdollisesti tavaksi tuoda esiin samoja piirteitä itsessäänkin.

Sotilasihanteessa kaikkein merkittävin osa oli uhrivalmius. Sodan kontekstissa uhrivalmiuden korostaminen on selvä keino varmistaa, että sotilaat ovat valmiita toimimaan kuolemalle alttiiksi asettavassa toiminnassa. Uhrivalmiuden korostaminen ja kaatuneiden sankariksi kutsuminen oli kuitenkin myös yhtä lailla kotirintamaa varten. Sankarikuoleman ajatuksella pyrittiin tuomaan lohtua ja luomaan ajatus siitä, ettei sodassa menehtynyt läheinen kuollut turhaan. Täten myös vahvistettiin ajatusta sodan merkityksellisyydestä. Vaikka propagandassa tuotiin esiin sotilaan ihanteita ja sotatoiminnan merkityksellisyyttä, sotilaiden todelliset motivaatiot osallistua sotaan olivat usein

henkilökohtaisia, oman kodin ja perheen puolustamiseen liittyviä, eikä propagandan luomaa uskollisuutta.

Miesten välinen kirjeenvaihto on aihe, jota olisi syytä tutkia enemmän. Sotakirjeitä hyödyntävä tutkimus on usein korostanut romanttisia ja perheellisiä suhteita platonisten sijaan. Sodan kontekstissa eteenkin rintamatoveruuden merkitys olisi hedelmällinen teema, jonka kautta voisi lähestyä miesten keskinäistä kirjekulttuuria. Toisaalta platonisissa suhteissa esiintynyttä kirjeenvaihtoa on vaikea löytää arkistoista, minkä vuoksi itsekkin valitsin veljesten välisen kirjeenvaihdon ystävien sijaan. Tähän voi vaikuttaa esimerkiksi se, että usein perheenjäsenet ovat niitä, jotka tallettavat kirjeitä arkistoihin. Arkistojen hakujärjestelmästä voi myös olla vaikeaa etsiä juuri ystävien välistä kirjeenvaihtoa, sillä kaikkia aineistoja ei ole luokiteltu lähettäjän ja vastaanottajan suhteiden mukaan. Aiheen tarkastelu vaatisi siis mahdollisesti suuremman massan koneellista läpikäyntiä.

Veljeys tuo tutkimuksen tulkintoihin omia erityspiirteitään. Hyödyntämässäni aineistossa on esimerkiksi paljon arkista keskustelua veljesten kotioloista ja läheisistä, joita saattaisi olla vähemmän ilman osapuolten välistä perhesidettä. Perheenjäsenet ovat saattaneet myös jättää mainitsematta esimerkiksi tietyistä kokemuksistaan suojellakseen toisiaan huolelta. Hyvä esimerkki siitä, mitä kirjoittamatta jättämisellä on haluttu välttää, on luvussa kolme käsittelemäni Paavon kommentointi sodan merkityksettömyydestä, mikä aiheutti huolta muissa veljissä. Tämä saa pohtimaan, löytyisikö pelkästään ystävien välisistä kirjeistä erilaisia kuvauksia sodan kokemuksesta, kun huoli on erilaista.

Propaganda ja sensuuri vaikuttivat kirjeiden kirjoittamiseen. Sekä sotilaita että kotirintamaa kehoitettiin kirjoittamaan paljon ja pitämään aiheet kannustavina moraalien kohottamiseksi. Kenttäpostin kautta lähetetyt kirjeitä sensuroitiin eikä liian tarkkoja tietoja sodasta saanut paljastaa. Sensuuri ei kuitenkaan ehtinyt käydä kaikkia kirjeitä läpi ja todellisuudessa sotilaat kirjoittivat suhteellisen vapaasti. Vaikeuksien pois jättäminen tekstistä johtui yleensä enemmänkin halusta olla aiheuttamatta läheisille huolta, kuin sensuurin pelosta tai positiiviseen kirjoittamiseen kehottavasta propagandasta,

Kirje toimi sodan aikana kanssakäynnin välineenä, ilmoituksena hengissä pysymisestä, sekä tilanteena itsessään. Hyödyntäessäni lähilukua tämän tutkimuksen kirjeaineistoon, olen pohtinut kirjeiden luomia tilanteita ja ajallisia tasoja. Nämä tasot ovat esimerkiksi tekstin taso, eli mitä kirjeessä kirjaimellisesti lukee, ja eri ajalliset tasot, eli miten kirjeessä viitataan kirjoittamishetkeen, aiempiin kirjeisiin ja mahdolliseen tulevaisuuteen. Näiden tasojen avulla olen etsinyt esimerkiksi

kuvauksia sodan lopun toivosta ja kontekstia yksittäisten kirjeiden aiheisiin. Kirje oli tilanteen lisäksi performanssi, jossa luotiin tietoisesti vastaanottajalle tietynlaista kuvausta kirjoittajan olosta ja tilanteesta. Kirjeiden performatiivisuuden vuoksi on vaikea tulkita, mikä tekstistä on esimerkiksi aitoa tunneilmaisua ja mikä tietty vastaanottaja mielessä ilmaistua tulkintaa omista tunteista. Yhtä lailla merkittävää on siis pohtia sitä, mitä aineisto jättää sanomatta.

Liite 1. Taulukko aineiston kirjeistä tutkimuksen aikarajauksen sisällä.

Vuosiluku	Kirjeiden määrä kokoelmassa
1941	42
1942	45
1943	43
1444	47

Kaavion lukuihin sisältyy myös vanhempien ja veljien puolisoitten lähettämät kirjeet, joita tässä tutkimuksessa ei hyödynnetty.

Lähteet ja kirjallisuus

I Arkistolähteet

Kansanperinteen arkisto, Tampere

Sota-ajan kirjeet (SAK), I 546, II 546.

II Tutkimuskirjallisuus

Ahlbäck, Anders, *Manhood and the Making of the Military: Conscription, Military Service and Masculinity in Finland, 1917–39*. Milton: Routledge, 2014.

Aunila, Seija. *Kuinka naistenlehdessä tuli osa sotapropagandaa: Naisihanteen muodostuminen ja muokkautuminen Kotiliesi-lehdessä toisen maailmansodan aikana*. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä, 2020.

Eiranan, Reetta. *Lähisuhteet ja nationalismi : Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä*. Tampereen yliopisto: Tampere, 2019.

Jokinen, Arto. *Panssaroitu maskuliinisuus : mies, väkivalta ja kulttuuri*. Tampere University Press: Tampere, 2000.

Junila, Marianne. *Kotirintaman aseveljeyttä - Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2000.

Kivimäki, Ville et al., ”Sadan vuoden kansalaisuus : yhteiskunta, yksilö ja toimijuus” teoksessa Haapala, Pertti et al. (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1, rakenteet ja instituutiot*. Vastapaino: Tampere, 2021.

Kempainen, Ilona. *Isänmaan uhrit : sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2006.

Neitzel, Sönke, Harald, Welzer, suom. Mervi, Ovaska. *Sotilaat : taistelemisesta, tappamisesta ja kuolemisesta*. Gummerus: Helsinki, 2011.

Pehkonen, Erkka, ”Poikasi täältä jostakin” *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylä University Printing House: Jyväskylä, 2013.

Pipping, Knut, suom. Vilén, Heikki. *Komppania pienoisyhteiskuntana : sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Otava: Helsinki, 1978.

Pöysä, Jyrki. *Lähiluvun tieto : näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura: Joensuu, 2015.

Saarimäki, Pasi. ”Aviottomien lasten elatuksen eettinen tutkiminen” teoksessa Lidman, Satu, Koskivirta, Anu ja Eilola, Jari *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus: Helsinki, 2017.

Taskinen, Ilari. *Social Lives in Letters: Finnish Soldiers’ Epistolary Relationships, Intimate Practices, and Emotionality in World War II*. Ilari Taskinen: Tampere, 2021.